

Władysław Nowak

"Obrzędy doroczne w kulturze
chłopskiej Warmii południowej w
XVI-XVIII wieku", Janusz Hochleitner,
Olsztyn 2005 : [recenzja]

Echa Przeszłości 8, 299-302

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Janusz Hochleitner, *Obrzędy doroczne w kulturze chłopskiej Warmii południowej w XVI–XVIII wieku*, Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2005, ss. 314.

Badania naukowe nad życiem codziennym są bardzo potrzebne, bo umożliwiają integrację nauk humanistycznych, pozwalają na zintensyfikowanie badań nad historią religii, społeczną i historią kultury. Tematyka wchodząca w zakres pojętego „życia codziennego” jest rozległa. „Codziennosc” ma różne oblicza i nie sposób je wszystkie opisać. Sporna jest definicja życia codziennego, trudno jednoznacznie określić specyfikę problematyki. Przyjmuje się raczej, że jest to opis zjawisk powtarzalnych, w których brała udział badana społeczność.

Autor – idąc za wynikami badań Jana Stanisława Bystronia, wyróżniającego obrzędy doroczne i rodzinne – wybrał za przedmiot swoich dociekań obrzędy doroczne, które przynależały do sfery codziennej życia warmińskiego (s.8). Obrzęd, to zespół zakorzenionych w tradycji, nierzadko określonymi przepisami, czynności i praktyk o znaczeniu symbolicznym, towarzyszących jakiejś uroczystości o charakterze związanym z życiem społeczności. Tradycja zaś to przekazywane z pokolenia na pokolenie treści kultury (takie jak: obyczaje, poglądy, wierzenia, sposoby myślenia i zachowania, normy postępowania), które dana zbiorowość wyróżnia jako szczególnie ważne i warte zachowania dla przyszłości.

Janusz Hochleitner, autor monografii, postawił sobie za cel badań ukazanie fragmentów chłopskiej kultury duchowej w części dominium warmińskiego (s.7). na przykładzie zwyczajów i obyczajów związanych z cyklem dorocznym.

Obyczaj to forma zachowania powszechnie przyjęta w danej zbiorowości społecznej i poparta uznawaną w niej tradycją. Obyczaj jest elementem kontroli społecznej, naruszenie go powoduje zazwyczaj negatywną reakcję ze strony grupy. Obyczaje są przekazywane z pokolenia na pokolenie i ulegają zmianom bardzo powoli. Zwyczaj można rozumieć jako odrębny od prawa, mody i moralności system aksjonormatywny, czyli system norm i wartości. Niektóre zwyczaje mogą być powszechne w danym kręgu kulturowym, inne w konkretnych narodach, w mniejszych regionach lub przysługiwać mogą pewnym jednostkom, mogą być związane z pełnieniem danej roli społecznej.

Zakres chronologiczny pracy obejmuje czasy nowożytne południowej Warmii na przestrzeni XVI–XVIII wieku.

Badania nad obrzędami dorocznymi w kulturze chłopskiej w znacznej mierze oparte zostały na kwerendzie archiwalnej (s.21). Praca napisana została głównie na podstawie materiałów źródłowych, przede wszystkim zgromadzonych w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej oraz w Archiwum Państwowym w Olsztynie. Autor opiera się także na takim materiale źródłowym, jak kroniki, akta wizytacji parafii, synody diecezji warmińskiej, księgi liturgiczne, wilkierze, uwzględnia także pomocnicze wybiki badań innych autorów (J.S. Bystron, K. Muszyński, J. Buszta, B. Baranowski i in.).

Autor stawia sobie za cel ukazanie życia religijnego w aspekcie kultury ludowej okresu nowożytnego od XVI do XVIII wieku południowej Warmii. Obszar badań nie został jeszcze w literaturze polskiej odpowiednio przebadany, dlatego praca powyższa zasługuje na uwagę i jest odkrywcza.

Cezura czasowa jest uzasadniona w sposób wystarczający. Teren badań jest typowy w bogactwo religijności ludowej. Metody naukowe rozwiązania problemu postawionego w tytule monografii są właściwe naukom historycznym, zgodne z przedmiotem formalnym, określonym w tytule.

Wstęp jest klasyczny do tego rodzaju rozpraw, a jego jasna i przejrzysta struktura zachęca czytelnika do dalszej lektury. Autor analizuje temat określony w tytule swojej monografii, uzasadnia go, zaznajamia z problematyką w zakresie poruszonego przedmiotu, wskazuje źródła, dokonuje oceny dotychczasowej literatury przedmiotu. Przedkłada cel główny pracy i zagadnienia szczegółowe. Uzasadnia konstrukcję pracy, określa teren i cezurę badań, omawia metody naukowe do rozwiązania problemu postawionego w tytule pracy.

Materiał zawarty w dwóch pierwszych rozdziałach stanowi podstawę do ukazania specyficznych form aktywności i świętowania badanej warstwy społecznej na Warmii w cezurze czasowej określonej w tytule.

W rozdziale I (ss. 27–83), autor przedstawia etapy kształtowania się Dominium warmińskiego w omawianym okresie historycznym (s. 27–46), opisuje społeczność zamieszkującą owe terytorium w aspekcie odrębności kulturowej (ss. 46–62), cechy kultury Warmii południowej, świadomości odrębności lokalnej.

W rozdziale II (ss. 84–120), autor omawia determinanty ludowej kultury na przykładzie religii i tradycji, którymi w jego ujęciu byli: proboszczowie, sołtysi, witrykusi, nauczyciele szkół parafialnych, stawia tezę, iż religijność ludowa nie była w opozycji do religijności elitarnej, będąc rodzajem tej samej kultury religijnej. Zabrakło sformułowania tytułu poświęconego miejscu i znaczeniu biskupa w diecezji, podczas gdy w treści jest jego eksplikacja.

W rozdziale III (ss. 121–155) i IV (ss. 156–218) materiał treściowy poświęcony jest porównaniu wyników opracowań innych autorów dla ukazania dywergencji i konwergencji obrzędów dorocznych, obchodzenia świąt w podobnych regionach etnograficznych i na Warmii. Autor dokonał tych badań na przykładzie analizy przekazów treści kazań, literatury staropolskiej, postanowień synodalnych oraz źródeł etnograficznych.

Rozdział V (ss. 219–266) będący podsumowaniem badań nad tematem ustalonym w tytule pracy ukazuje specyficzne formy religijności ludowej Warmiaków związanej z obchodzeniem niedzieli, odpustów warmińskich, czci Matki Pana i świętych.

Wyniki badań (s. 267–270) potwierdzają potrzebę tego rodzaju analizy życia religijności ludowej na Warmii. Badania wykazały, iż życie religijne w obszarze obrzędów dorocznych środowiska wiejskiego bardziej było związane z kulturą polską. Religijna kultura ludowa w okresie badanej cezury

czasowej ulegała przeobrażeniom, które były uwarunkowane nauczaniem Kościoła, rozwojem sieci szkolnictwa, migracją.

W centrum cyklicznej ludowej kultury religijnej stały święta kościelne w hierarchii, których dominowała niedziela, umacniała więzi rodzinne i eklezyjalne, wpływała na kulturę duchową, moralność i edukację religijną. Liczba obchodzonych świąt w roku kościelnym miała wymiar społeczny, brała w obronę ludność wiejską przed nakładaniem nadmiernych obowiązkowych prac i inspirowała do umacniania więzi rodzinnych i etnicznych.

Autor wykazał znaczenie wpływów kultury polskiej na kształtowanie się życia religijnego południowej Warmii. Teza ta potwierdza wyniki badań historyków polskich o znaczeniu wpływów polskich na kulturę materialną i duchową tej części Warmii, zwłaszcza w okresie kierowania diecezją warmińską przez biskupów polskich. Tradycjonalizm ludowej kultury religijnej podyktowany był wpływem Kościoła katolickiego na życie umysłowe, społeczne i religijne, a także sąsiedztwo Kościoła luterańskiego.

Wartościowym materiałem monografii są aneksy źródłowe.

Z liturgicznego punktu widzenia wiele ciekawych informacji – do rozumienia dorocznych obrzędów życia kościelnego – wnosi rozdział V, ukazujący tradycje prawne świętowania niedzieli na Warmii, obchodzenia odpustów w parafiach, pielgrzymki, praktyki religijne, kult Matki Bożej i świętych. Dyskusję może wywoływać określenie „kult” w odniesieniu do osoby Matki Pana i świętych (s. 248, 257), bowiem terminologia ta zakłada uwzględnienie liturgii ku czci tych postaci. To z kolei opiera się na studium ksiąg liturgicznych i ich tekstach, których analizy brak jest w rozdziale. W związku z tym należałoby posłużyć się terminem „cześć oddawana” Maryi, względnie „pobożność maryjna”. To samo należy zastosować do świętych. Zabrakło w tym rozdziale odniesienia owej „pobożności ludowej” do liturgii Kościoła i ustaleń na ile odpowiada jej duchowi, a na ile odbiega. Autor nie uwzględnił działu błogosławieństw i tzw. poświęceń rzeczy, miejsc, osób udzielanych z racji świąt NMP, świętych czy okresów liturgicznych, które religijność ludowa w dorocznych obrzędach i zwyczajach pielęgnuje i nimi żyje.

Oczywiście, zarzuty w niczym nie ujmują wartości merytorycznej dysertacji, a jedynie podnoszą potrzebę dyskusji nad znaczeniem szukania pełnej odpowiedzi dotyczącej rozumienia miejsca religijności ludowej w kulturze regionu Warmii.

Cennym osiągnięciem jest wykazanie, że religijność ludowa niekoniecznie ma związek z objawieniem chrześcijańskim. W regionie Warmii była wyrażana i przeniknięta w różny sposób elementami chrześcijańskimi, stwarzała fundament pod „katolicyzm ludowy”, w którym w sposób harmonijny współistnieją elementy pochodzące z religijnego sensu życia, z własnej kultury Warmiaków, opartej głównie na kulturze narodu polskiego oraz z objawienia chrześcijańskiego. Problemem otwartym pozostaje ocena teologiczna form religijności ludowej południowej Warmii.

Janusz Hochleitner wykazał, na przykładzie analizy obrzędów dorocznych Warmii, że życie wiary w różnych epokach opierało się na formach religijności ludowej przeżywanych przez wiernych w dorocznych obrzędach i zwyczajach jako bardziej czytelne i zastępujące oficjalną liturgię Kościoła. Praca wnosi wiele elementów nowych w rozpoznawaniu ludowej kultury religijnej południowej Warmii i będzie służyć studentom humanistyki, etnografom, teologom do dalszych badań nad dziejami Warmii i znaczeniu jej kultury duchowej w integracji europejskiej.

Książka jest przejrzystą prezentacją religijności ludowej na przykładzie wybranych zagadnień obrzędów dorocznych w kontekście debaty jej relacji do życia liturgicznego Kościoła katolickiego XVI–XVIII wieku, które zostały przedstawione w sposób spójny i czytelny. Zwracają uwagę bogate odniesienia bibliograficzne; stanowi to dobre wprowadzenie do dalszych badań nad religijnością ludową Warmii i jej relacji do liturgii Kościoła.

ks. Władysław Nowak
(Olsztyn)

Tomasz Strzeżek, *Kawaleria Królestwa Polskiego w powstaniu listopadowym. Mobilizacja i podstawy funkcjonowania w wojnie*, Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2006, s. 558.

Powstanie listopadowe cieszyło się zawsze dużym zainteresowaniem historyków. Najwięcej miejsca poświęcano zagadnieniom militarno-operacyjnym strony polskiej. Działania wojenne, chociaż zakończone klęską, pozostają do dzisiaj wspianą kartą oręża polskiego doby rozbiorowej. Polemiki i analizowanie poszczególnych bitew przez emigrantów – uczestników wojny polsko-rosyjskiej przeniosły się do historiografii polskiej okresu międzywojennego. Rozpatrywano wtedy szanse wywalczenia niepodległości. Natomiast pomijano problemy wewnętrzne kraju, od których w dużej mierze zależało pokonanie przeciwnika. Dopiero po II wojnie światowej historycy dostrzegli i podjęli problematykę związaną z materialnymi i technicznymi środkami, jakimi dysponowało Królestwo w czasie powstania i wojny 1830/1831. Warunkiem skutecznego prowadzenia działań wojennych jest liczebność i wyposażenie armii, mające z kolei swoje źródło w potencjale militarnym kraju.

Problematyka wewnętrznych dziejów powstania, zapoczątkowana przez prof. Józefa Dutkiewicza i prof. Władysława Rostockiego, a kontynuowana przez ich uczniów do dziś, nadal jest podejmowana przez młode pokolenia historyków. Do nich należy Wojciech Saletra, który opublikował książkę na temat udziału województw krakowskiego i sandomierskiego w powstaniu listopadowym (Sandomierz 2006). Przedstawił w niej działalność administracji, wysiłek zbrojny i postawę społeczeństwa. Przypomnieć należy rozprawę Jana Warmińskiego: *Losy jeńców rosyjskich w powstaniu listopadowym 1830–1831*